

Ülle TAMLA

2001. aasta arheoloogiliste välitööde tulemused
Results of archaeological fieldwork of 2001

Aivar KRITSA, Ülle SALUÄÄR, Lembi LÕUGAS, Kristiina JOHANSON, Helen NÄRRI

Archaeological excavations in Sindi-Jedja

Arheoloogilised kaevamised Sindi-Jedja

Evelin TEBER

Archaeological excavations in Jõelähtme and Kumsa parishes

Arheoloogilised kaevamised Jõelähtme ja Kumsa kihelkonnas

Ale LAVI

The northern forewall of the Kurista hill-fort

Kurista linnuse põhjapoolne seina

Marika NÄGI ja Toomas NÄGI

Archaeological fieldwork around Tõnija and Rõõsa on Southern Saaremaa

Arheoloogilised välitööd Tõnija ja Rõõsa ümbruses Lõuna-Saaremaal

Yulter LANG, Andres TÄANDI and Mari-Liis KORTLA

The hill-fort of Keava

Keava linnus

ARHEOLOOGILISED
VÄLITÖÖD
EESTISARCHAEOLOGICAL
FIELDWORK
IN ESTONIA

2001

Margo KONSA, Yulter LANG, Ingrid LAINEBURD and Heino YAAK

Archaeological excavations at settlement site 1 of Lõunaharju

Arheoloogilised kaevamised Lõunaharju 1 asustuskohal

Anne YABA and Heiko VALK

Prehistoric settlements in Viljandi – New evidence

Uusi leidnud Viljandi muinaskultuuri

Arvi NÄGI and Heiko VALK

Archaeological investigations of medieval and post-medieval Viljandi

Kesk- ja varajamajase Viljandi arheoloogilised uurimised

Ralf NÄRRI

Die Ausgrabungen im Ländchen Lõõnema in 2001

2001. aastal kaevamised Lõõnemaal

Koostanud ja toimetanud
Ülle Tamla

Arvi NÄGI

Archaeological excavations in the cathedral town of Tartu

Arheoloogilised kaevamised Tartu katedraalilinnas

Evelin TEBER

Archaeologische Forschungen in der Bleichenburg zu Haapsalu

Arheoloogilised uurimised Haapsalu piiskopkonnas

Muinsuskaitseamet
Tallinn 2002

Ülle TAMLA

Excavations of the destroyed grave at Harni

Kaevamised hävinud Harni kalmel

© 2001 Muinsuskaitseamet
Uus 18, Tallinn 10111, Eesti
National Heritage Board
Uus 18, Tallinn 10111, Estonia

Esi- ja tagakaas: 2001. aastal Haapsalust leitud ahjukahlid. 16. saj. esimene pool.
Cover and back cover: Stove-tiles found from Haapsalu in 2001. The first half of the 16th century.

Toimetuskolleegium:

Ants Kraut
Anneli Randla
Erki Russow
Toomas Tamla
Ülle Tamla
Heiki Valk

Uus 18, Tallinn 10111, Eesti
e-mail: info@muinas.ee

Kujundus ja makett:

Jaana Kool

ISSN 1406-3972

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU
SUNDEKSEMPLAR

Trükitud AS Pakett trükikojas
Laki 17, Tallinn

2001. AASTA ARHEOLOOGILISTE VÄLITÖÖDE TULEMUSI

Ülle TAMLA

Ajaloo Instituut, Rüütli 6, 10130 Tallinn, Eesti
ulle.tamla@email.ee

Muinsuskaitseinspeksioon (alates 01.04.2002 Muinsuskaitseamet) ja Tallinna Kultuuriväärtuste Amet andsid 2001. aastal välja 66 luba uurimisteedadega seotud arheoloogilisteks kaevamisteks (joon.: A), avariikaevamisteks (joon.: B) ning järelevalvetöödeks (joon.: C). Maastikuinspeksioonidel selgitati välja 81 uut muistist, kontrolliti arheoloogiamälestiste seisukorda ning laekunud leiuteateid.

UURIMISTEEMADEGA SEOTUD ARHEOLOOGILISED KAEVAMISED

Uurimisteedadega seotud kaevamisi tehti ühtekokku 30 muistisel. Tartu Ülikool ja Pärnu Muuseum korraldasid ühisekspeksiooni Pärnu jõe vasakkaldal, Reiu jõe suudmealal hiljuti avastatud **Sindi-Lodja I ja II kiviaja asulakohale** (nr. 1-2; Pärnu khk.; kaevamiste juhatajad Aivar Kriiska ja Ulla Saluäär). Uurimistöö eesmärk oli välja selgitada mõlema asula kultuurikihi iseloom ja leidude säilivus ning valida välja sobivaim kaevamismetoodika settekihtide alla mattunud muistise tundmaõppimiseks. Käesolevast kogumikust leiab lugeja ülevaate Sindi-Lodjas toimunud kaevamistest artiklist, mille autorid on Aivar Kriiska, Ulla Saluäär, Lembi Lõugas, Kristiina Johanson ja Helen Hanni.

Eesti ala varaseima asustuse uurimisega olid seotud ka jätkukaevamised Hiiumaal **Kõpu I kiviaja asulakohal** (3; Reigi khk., A. Kriiska). Kriiska andmetel on selle, 1981. aastal avastatud muistise näol tegemist Eesti ühe rikkalikuma leiuainesega nöörikeramika kultuuri asulaga. 40 m² suuruses kaevandis puhastati välja mitu arvatavat tuletegemiskohta, mille seest ja ümbrusest leiti rohkesti nii Narva kui ka nöörikeramika kultuuri aegseid savinõukilde, kvartsist ja tulekivist esemeid ning nende valmistamisjääke. Rannasiirdekronoloogia põhjal on tähelepanuvääriv asjatu, et kui Narva kultuuri aegne Kõpu I asula paiknes vahetult rannas, siis nöörikeramika kultuuri ajal oli see jäänud veest enam kui kilomeetri kaugusele.

Haridusministeeriumi sihtfinantseeritava teadusteema "Keskus ja ääreala: linn(us), maa ja võim Eestis muinasajast keskaega" raames jätkas proovikaevamisi ja maastikuinspeksioone Põhja-Eesti rannikuala asustusloo selgitamiseks Ajaloo Instituudi arheoloog Gurly Vedru. Siinses kogumikus esitab ta artikli arheoloogilistest avastustest Joa asulakohal (4; Jõelähtme khk.), Kõnnu põllujäänustel (5; Kuusalu khk.), Suure-Liiva ja Tapurla maa-alusel kalmistul ning Kolga-Aablas (6-9; Kuusalu

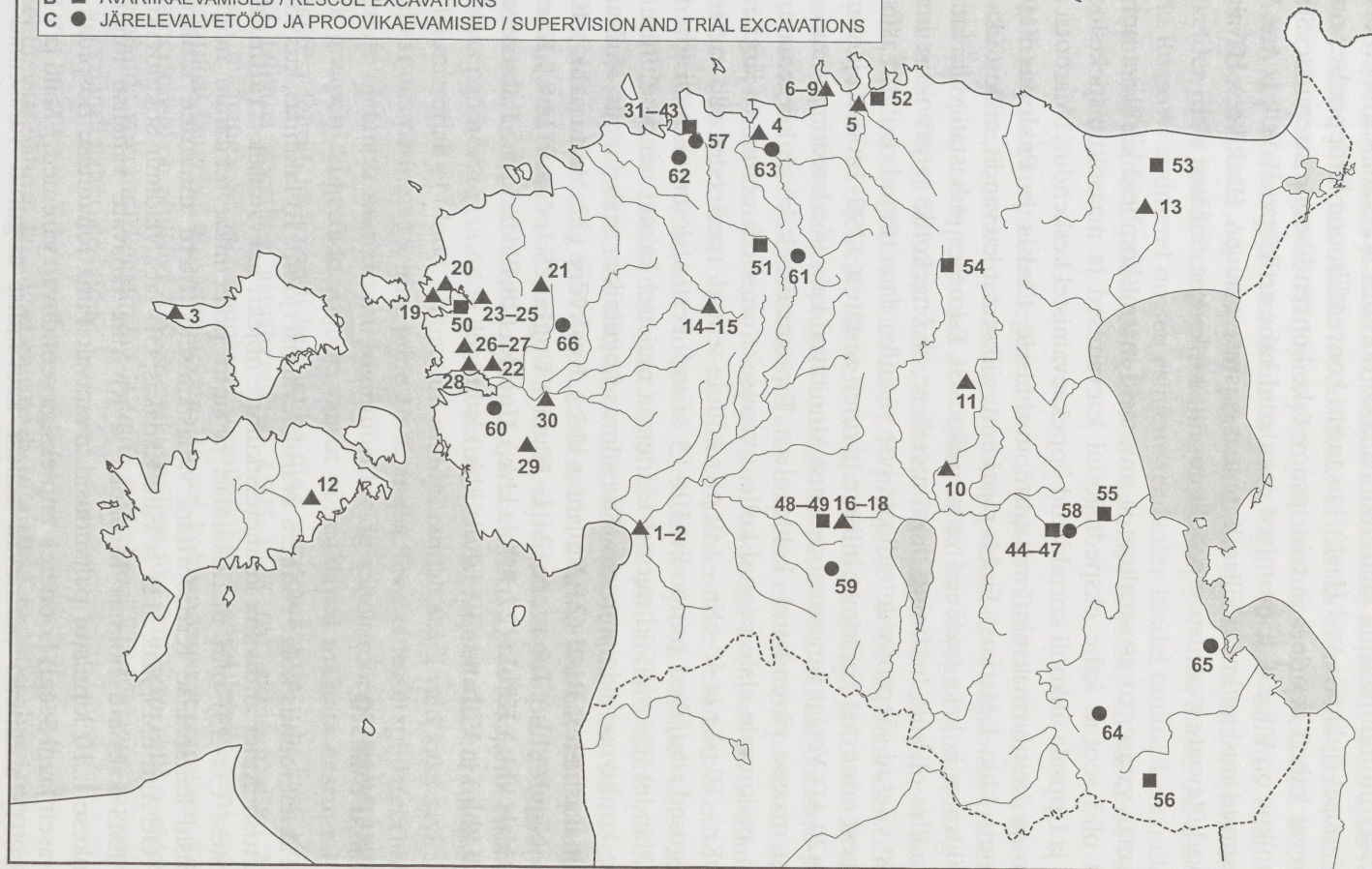
khk.) leitud uut liiki kahel muistisel – arvataval meresõidu märgutule asukohtadel. Sama uurimisprojekti raames tegi kaevamisi ja maastikuinspeksioone veel Ain Lavi Jõgevamaal Utsali ja Kurista linnamäel (10–11; Põltsamaa khk.) ning Marika Mägi Lõuna-Saaremaal Tõnija Tuulingumäel (12; Valjala khk.). Käesolevas kogumikus ilmub A. Lavi sulest artikkel, mis sisaldab uusi andmeid Kurista linnamäe kaitseehituste ning dateeringute kohta; Marika Mägi ja Toomas Mägi tutvustavad aga Tuulingumäe muististekompleksi jätkukaevamiste tulemusi ja uusi leide maastikuinspeksioonidelt Tõnija ja Rõõsa küla ümbruses.

Jüri Peets jätkas muistse rauatööga seotud kaevamisi Virumaal **Mäetaguse Metskülas** (13; Iisaku khk.). Männimäe nime kandval seljakul avastati esmakordselt Eestis nelinurkse palkkastiga ümbritsetud mitme sulatusahju rusud, mis pärinevad meie ajaarvamise esimestest sajanditest. Asjaolu, et sama seljakut kasutati rauatootmiseks pikemat aega, näitas nii ahjude stratigraafia, radiosüsiniku dateeringud kui ka leiumaterjal. Avastatud sulatusajude dateerimisel pikka ajavahemikku olid tähtsaks leiuks põletatud savist lõõrikufragmendid, mis on tüüpilised hilisematele, 12.–14. sajandi rauasulatuskohtadele. Hilisem rauasulatusahju jäänus võis olla u. kahe meetri laiune paksem savine laik, mille keskosas oli ahjukontuur. Varasematel aastatel J. Peetsi juhendamisel tehtud eksperimentaalarheoloogilised uuringud osutavad sellele, et taoline, ligemale paarimeetrise läbimõõduga sõõrjas savilaik moodustub aja jooksul üksnes savist valmistatud rauasulatusahju lagunemisel. Männimäe ahjujäänustest võetud sõeproovide analüüsitulemused võimaldasid väljakaevatud ahje täpsemalt dateerida. Nende põhjal saab öelda, et puitkastidega piiratud ahjudes toimus rauasulatus ajavahemikust 1.–3. sajandini. Üksnes savist ahjujäänused on ülejäänutest umbes 1000 aastat hilisemad. 12.–14. sajandil toimunud rauatootmisest pärinesid ka põletatud savist düüsiakatked, mis sarnanevad varem kaevatud Ida- ja Kirde-Eesti rauasulatuskohtadelt saadud düüsidele.

Tartu Ülikooli arheoloogia õppetool korraldas ekspeditsiooni **Keava** linnusele. Ühtekokku rajati kolm kaevandit, millest suurim asus linnuse õuealal ja kaks väiksemat kantsi kõrval paiknevas **Linnaaluste** I asulas (14–15; Rapla khk.; Valter Lang). Käesolevas kogumikus saab lugeda Keava ekspeditsiooni esimese aasta töötulemustest kahest artiklist. Neist esimene (autorid V. Lang, Andres Tvauri ja Mari-Liis Rohula) annab ülevaate kaevamistest linnusel ja teine (autorid V. Lang, Marge Konsa, Ingrid Lainemurd ning Helen Vaab) Linnaaluste I asulas.

Tartu Ülikooli arheoloogia kabinet jätkas uurimistöid **Viljandis** (16–18). Heiki Valgu juhendamisel lõpetati kaevamised Pähklimäel kiviheitemasina platvormiks kividest ja mullast kuhjatud küngastel ning alustati Pähklimäest u. 500 m lõunasi-

- A ▲ UURIMISTEEMAGA SEOTUD KAEVAMISED / RESEARCH EXCAVATIONS
 B ■ AVARIAKAEVAMISED / RESCUE EXCAVATIONS
 C ● JÄRELEVALVETÖÖD JA PROOVIAKAEVAMISED / SUPERVISION AND TRIAL EXCAVATIONS

Joon. Arheoloogilised välitööd Eestis 2001. aastal.

Fig. Archaeological fieldwork of 2001 in Estonia.

his avastatud muinasasula kultuurkihilaikude uurimist. Kaevamised võeti ette ka ordulinnusel (juhataja Arvi Haak), kus uuriti konvendihoonel kirdepoolses nurgas paiknevat kabeli kooriosa ja tehti prooviauke konvendihoonel sisemusse. Siinses kogumikus on Viljandi kaevamised esindatud kahe artikliga: H. Valk ja Anu Vaba tutvustavad uusi andmeid Viljandi muinasasustusest ning A. Haak koos H. Valguga annavad ülevaate avastustest ordulinnusel ja keskaegse eeslinna alal.

Läänemaa varasemat asustuslugu ja muistseid matmiskombeid käsitleva uurimistööga olid seotud kahe ekspeditsiooni kaevamised ja maastikuinspeksioonid. Tartu ja Uppsala ülikooli korraldatud õppekaevamistel keskenduti Noarootsi asustusloole ja kultuurmaastiku muutuste uurimisele **Einbis** ja **Paslepas** (19–20; Noarootsi khk., E. Markus). Einbis rajati mitu väiksemat kaevandit, millest üks asus külasüdames ja kaks tranšeed vanal põllumaal. Esimeses puhastati välja kultuurkiht, milles oli sütt, luid ning mõni metallese, sh. õngekonks ja pronksist lusikas. Samast võetud sõeproovide radioaktiivse süsiniku dateeringud osutasid asustusele kahest erinevast ajajärgust: hilisem pärineb aastatest 1290–1400 AD ja varasem 250–420 AD. Veelgi varasemat asustust kinnitavad kaks sõedateeringut, mis saadi kahest maasse süvendatud koldekohast. Topograafiliselt kõige kõrgemale, 7 m ü.m.p. paiknevale alale rajatud kollete vanuseks on sõedateeringute järgi aastad 170 eKr – 10 pKr ja 40 eKr – 140 pKr. Põllule tehtud tranšeedes olid varasemad sõesegused adrajäljed perioodist 10.–13. sajand. Eesti Ajaloomuuseumi arheoloog Mati Mandel tegi välitöid mitmel Läänemaa muistsel kalmel nende ehituse ning ajalise kuuluvuse selgitamiseks. Käesolevas kogumikus saab lugeda M. Mandeli artiklit avastustest **Risti** (21; Kullamaa khk.), **Keskvere** (22; Martna khk.), **Koela** (23; L.-Nigula khk.), **Tagavere** (24; L.-Nigula), **Uugla** (25; L.-Nigula khk.), **Kaevere** (26; Ridala khk.), **Käbla** (27; Ridala khk.), **Haeska** (28; Ridala khk.), **Rabavere** (29; Mihkli khk.) ja **Võhma** (30; Lihula khk.) kalmetel.

AVARIIKAEVAMISED

2001. aastal toimus kõige rohkem avariikaevamisi (joon. : B) Tallinnas, kus Kultuuriväärtuste Amet andis loa kolmeteistkümne objekti kaevamiseks. **Tallinna** kaevamistest (31–43) olid mahukaimad ja suurt poleemikat tekitanud need, mis toimusid kaitsealuse territooriumi vabastamiseks **Tartu maantee läbimurde alal** (OÜ Agu EMS, Jaak Mäll ja Villu Kadakas; OÜ Tael, Vladimir Sokolovski). OÜ Agu EMS kaevand hõlmas Tornimäe ja Kivisilla tänavate vahelise lõigu, kus Pääsukese t. 10 kinnistul paljandusid arvatavalt Püha Johannese hospitali (rahvapäraselt Jaani Seegi) hoonetekompleksiga seonduvad varemed. J. Mälli ja V. Kadaka (2001) andmetel pärinevad sellest kaevandist kogutud varasemad leiud

(jahvekivi, luust naaskel ja käsitsi vormitud keraamika) hiljemalt meie ajaarvamise algusest. Siinse piirkonna, mille looduslikuks eripäraks oli mööda tänast Maakri ja Kivisilla tänavat kulgenud Härjapea jõgi, püüasustusest saab rääkida alates 13. sajandist, kui alustati jõe tammistamist ning liigniiske maa muutus elamiskõlblikuks. Kaevatud alal oli varaseim püüasustusele osutav rajatis kuivmüüridega poolkelder, mille muldpõrandalt leiti pingsdorfi-tüüpi savinõu katke. AI arheoloogi Erki Russowi andmetel on see esimene teadaolev kindel taoline keraamikaleid Tallinnas ning dateerib poolkeldriga hoone rajamise hiljemalt 13. saj. teise veerandisse.

Väljapuhastatud suurim keskaegne ehitus oli algselt vähemalt 45 m pikkune kagu-loode suunaline hoonekompleks, mis koosnes pikihoonest, kaguotsas paiknevast hüpokaustahjust, loodepoolsesse otsa ehitatud kahest ahjuga ruumist ning kivist kahe silindervõlviga käimlast koos reoveekollektoriga. Üks osa samast hoonest võib olla säilinud veel Väike-Pääsukese t. 10 praeguse hoone all, kuna sama ehituse kagupoolne osa on täielikult lõhutud uusajal rajatud keldriga ja Tornimäe tänava aluste kommunikatsioonide paigaldamisega. Ehitusarheoloogilise uuringu põhjal jaotati hoonekompleksi ehituskihid kaheks etapiks: I ehitusetapil püstitati saaliosa müürid koos hüpokaustahjuga, II etapil liideti hoonega saun, selle eesruum ning käimla koos reoveekollektoriga. Selle ehituse dateerimise seisukohalt on oluline absoluutne kronoloogia, mis tugineb E. Russowi poolt tehtud leiumaterjali analüüsile. Esimese ehitusetapi ajastamisel on Russowi arvates tähtis pikihoone kirdemüüri suhtes primaarne täitekiht, mille hilisemad leiud pärinevad 14. saj. kolmandast veerandist ning juba vastu kirdemüüri ladestunud täitekiht pikihoone põranda all, kus hilisem dateering langeb 15. saj. esimesse poolde. Tellistest põranda eksisteerimisaeg jääb leidude põhjal ajavahemikku 15.–17. sajand. Pikihoone kaguotsas paiknevate ruumide ja hüpokaustahju absoluutseks dateerimiseks väga head leiumaterjali ei olnud. Ahjuruumi muldpõrandalt saadi vaid kaks savinõukildu, millest üks pärineb 15. ning teine 16. sajandist. Teise ehitusetapi dateerimiseks on oluline oletatava saunaruumi tugimüüri kivide vahelt mõrdist leitud kaks 14. sajandi graapeni küljetükki. Ahjude vanust võimaldavad määrata eesruumi ahju põhjatäitest leitud 15. sajandi keraamika ning varasema ahju tuha-kasti põhjast saadud Tallinna seestling ajavahemikust 1393–1423 (AI numismaatiku Mauri Kiudsoo määrang). Käimla lampkasti sõnnikukihist saadud leiukogumi ladestumise lõppfaas langeb E. Russowi arvates 16. saj. kolmandasse veerandisse. Kollektori dateerimisel on olulised 2 jäätmeauku, millest üks (kollektori all) sisaldas 14. saj. kolmanda veerandi keraamikat ja teine (kollektori läbi lõiganud jäätmeauk) 16. ja 17. sajandi vahetuse leide.

Nagu eelnevast nähtub, langevad ehitusarheoloogilise analüüsi alusel tehtud järe-

dused suhteliselt hästi kokku leiumaterjali põhjal taastatud absoluutse kronoloogiaga. Neid omavahel kõrvutades sai eristada järgmisi ehitusetappe:

1. Pikihoone välismüüri ning selle loodeotsas paikneva kahe ruumilise hoone (arvatav saun koos eesruumiga) rajamisega – 14. saj. viimane veerand. Kuigi saun ja eesruum on ehitusarheoloogilise analüüsi põhjal paigutatud II etapi ei saanud nende ehitusaeg leiumaterjali põhjal olla pikihoonest nime-tamisväärselt hilisem.
2. Pikihoone kaguotsas olevad ruumid ja hüpokaustahi võivad olla mõnevõr-ra hilisemad ja pärinevad ilmselt 14.–15. saj. vahetusest.
3. Pikihoone vahevundament ning põikivundamendid – 15. saj. esimene pool.
4. Pikihoone tellistest põranda kasutusaeg – 15.–17. sajand.
5. Käimla ja kollektor – 15.–16. sajand.

Seega võiks kogu kompleksi kasutuseloleku aja paigutada ajavahemikku 14. saj. lõpust kuni 17. saj. alguseni. Nende dateeringute valguses on mõistetav, et alles 17. saj. lõpust pärinev kartograafiline materjal, mida analüüsis Juhan Kreem Tallinna Linnaarhiivist, ülalkirjeldatud ehitiste kohta oluliselt täpsustavat ei lisa. On võimalik vaid tõdeda, et alates 1699. aastast pole käsitletav ala hiljem kunagi olnud Jaani Seegi kasutuses. Samas on oluline märkida, et arheoloogilistel kaevamistel paljan-dunud hoonesäilmeid pole võimalik seostada ühegi 17.–19. sajandi kaartidel kuju-tatud hoonega ning isegi mitte tänavavõrgu või kruntide struktuuriga, mis võiks osutada, et hiljemalt 17. saj. lõpul neid ehitisi enam ei eksisteerinud. Lähtudes tõsi-asjast, et kogu maa-ala Härjapea jõe ja Tartu maantee vahelises kolmnurgas kandis hilisemal ajal nimetust “jumalalae- e. kirikumaa”, võiks ettevaatliku hüpoteesina oletada, et keskajal olid seegi maavaldused suuremad ning hõlmasid ka arheo-loogilistel kaevamistel välja tulnud ehitisi. Sama kehtib ka Tallinna Linnaarhiivi teaduri Tiina Kala läbi vaadatud arhiividokumentide kohta, mis annavad küll mit-mekesise pildi Jaani Seegi rollist keskaegse Tallinna ja selle ümbruse ravi- ja hoolekandetöös ning sotsiaal- ja kirikuelus, valgustavad seegi osa linna rahama-janduses ning viise, kuidas majandati seegile kuuluvaid külasid, kuid lisavad üpris vähe teavet, mida saaks kasutada konkreetsete väljakaevatud ehitusjäänuste tõl-gendamisel ja dateerimisel.

Seoses hospitalihoonete hävimisega Liivi sõjas läks seegile kuulunud ala üldisesse kasutusse ning piirkonna asustasid põhiliselt linna käsitöölised. Hospital, mis hakkas toimima haige- ja vaestemajana, kolis pärast sõda ilmselt praeguse Tornimäe tänava läänepoolsele küljele ja eksisteeris seal kuni 20. saj. alguseni. Liivi sõjas laastatud hooned on arvatavalt seisnud varemetes terve 17. sajandi vältel, mil siit ammutati kive uuteks ehitusteks. Sama kaevandi alalt leiti veel 7 hoone, 2 kaevu ja 5 jäätmeaugu jäänused, mis dateeriti 18.–20. sajandisse. Hospitalikomp-

leksi ja Tartu maantee vahele jäävale alale elamute ja abihoonete rajamisega kaases algse pinnareljeefi ümberkujundamine ja nivelleerimine täitepinnasega nii, et maapinna kõrgus on seal tänapäeval ligikaudu 5 m ü.m.p.

OÜ Taela kaevand paiknes Tartu mnt. läbimurde Jaani Seegi kiriku poolses servas, Liivalaia tänavast kuni Tornimäe tänavani. Nimetatud ala hõlmas põhjapoolses osas kahe kivihoone jäänuseid, kesk- ja edelapoolses osas seegi kalmistut ning kagus kunagise püssirohu- ja nahaparkimisveski vahetusse lähedusse jäävat territooriumi. Kalmistul puhastati välja 1010 matust ning fikseeriti kolm ühishauda, kokku 124 maetuga, mis pärinevad ajavahemikust 14.–18. saj. esimene pool. Ajaloo Instituudi antropoloogi Raili Allmäe määrangul olid kalmistule sängitatud inimesed suhteliselt noored, peamiselt vanuses 20–50 aastat. Võrdlemisi suur (24,7%) oli ka lastematuste osakaal. Jaani Seegi kalmistult kogutud eriti mahuka antropoloogilise leiumaterjali põhjalikuks läbitöötamiseks kulub tõenäoliselt veel mitu aastat.

OÜ Tael kaevandis puhastati välja kahe kivihoone müürijäänused, millest suuremas eristati viit keldriruumi. Sama hoone juures oli säilinud arvukalt erinevaid ehitusdetalle – trepid, seinanišid, ukse- ja aknaavad, põrandaplaadid, võlvikatkendid ja seina müüritud raiddetailid. Kahest keldrist leiti kalorifeerahjud. V. Sokolovski peab tõenäoliseks, et mõlemad hooned kuulusid Jaani Seegile ja et suurem hoone ehitati valmis ühe korraga. Teatavad ümberehitused leidsid Sokolovski arvates aset vaid kõige suuremas keldriruumis. Mitmesuguste, nii Tallinna vanalinna elamutest kui ka Pirita kloostrist leitud raiddetailide paralleelide põhjal (astmelised aknaalused, ümardatud nurkadega tahutud trepiastmed), dateeriti viie keldriruumiga hoone ehitamine 15. sajandisse. Otsustades keldriruumide täitepinnase järgi, milles oli ehitusprahi ja rohkesti sütt, hävis hoone tulekahju ning sellele järgnenud purustamise tagajärjel. OÜ Taela arheoloogid seostavad selle tulekahju oletuslikult 1570. aasta 24. augusti sündmustega, mil Jaani Seegi hooned tallinlaste poolt põletati ja lõhuti. Võimalik, et sama sündmuse ohver oli ka u. 50 aastane, ilmselt külmelvaga tapetud mees, kelle säilmed leiti ühe keldriruumi rusude ja paekivist põrandaplaatide alt. Arvatavalt ehitati rusudes hoone kiirustades üles kohe pärast Liivi sõda.

Väiksem hoone koosnes algselt vaid keldriga kivimajast ning veidi alusliiva süvendatud puidust juurdeehitusest. Hoone kütmine toimus juurdeehituses paikneva kerisahjuga. Mingi aja möödudes ehitati kerisahjuga ruumi asemele uus kelder ja keris asendati kalorifeerahjuga. 16. sajandi teisel poolel, kõige tõenäolisemalt Liivi sõja ajal, täideti see keldriruum osaliselt ehitusprahiga, vana kerisahi aga kaeti liivaga. Ebakindlale ehitusprahi kihile rajati kerisahi, mille juures kasutati ka hos-

pidalihoone portaali fragmente. Ebakindla aluse tõttu vajus kerisahi viltu, uut ahju enam ei ehitatud ning keldriruum aeti täis prahti. 18. sajandil lammutati ka hoone maapealne osa.

Mõlema hoone dateerimisel ja ruumide funktsiooni määramisel saab sellegi kaevandi juures toetuda E. Russowi koostatud leiumaterjali analüüsile. Russowi arvates pärinevad suurema kivihoone keldriruumi täitekihist saadud leiud u. kahe sajandi pikkusest ajavahemikust, mis hõlmab aastaid ca 1570–1700/1750. Enamiku leiumaterjalist moodustab keraamika, millest suur osa on fragmendid toidu valmistamiseks ja tarbimiseks mõeldud nõudest. Muudest esemetest väärivad märkimist roheline glasuuriga plaatkahli tükk 16. saj. keskpaigast ja piibukaha 17. saj. kolmandast veerandist. Sama hoone teisest keldriruumist saadi rohkesti punast (osalt maalingutega) glasuurkeraamikat 16.–17. sajandist, üks kivitkeraamilise nõu põhjatükk 16. saj. keskpaigast ning savipiibu katkendid 17. saj. teisest veerandist. Selle põhjal on nimetatud keldriruumi ladestunud pinnas dateeritud 17. saj. keskpaika. Pikihoone kolmandast keldriruumist saadi samuti põhiliselt punast, osalt maalingutega glasuurkeraamikat, aga ka kolm kildu halli glasuurkeraamikat. Viimased ongi varaseimad, kuuludes 16. saj. teise ning 17. saj. esimesse poole. Hiliseimad leiud pärinevad 18./19. sajandist. Väiksema hoone täitekihis on varaseimateks 5 kivitkeraamilise nõu katkendit ajavahemikust 15. saj. lõpp kuni 16. saj. keskpaik. Sama hoone esimese keldriruumi täitekihis on vanimaks 14. saj. esimesse poole dateeritud Siegburgi kivitkeraamiline kann ja üks Siegburgi kivitkeraamika põhjatükk (15.–16. saj. esimene pool); ülejäänud keraamika kuulub perioodi 16.–18. sajandini. Teise ruumi põrandalt, ahjusuu eest, leiti kaks 14. sajandist pärinevat kohaliku graapeni katkendit; kolmandas ruumis paikneva ahju alt saadi kaks lehtornamendiga Kölni kivitkeraamika katkendit 16. saj. esimesest poolest ning üks sangaga kild 15.–16. sajandi Põhja-Saksa hallist savinõust, mis võimaldab ahju ehitamise paigutada sellele vahetult järgnevasse aega.

Eelnevat arvestades saame leiumaterjali põhjal eristada OÜ Taela kaevandiosas vähemalt ühe hoone, mis võidi rajada juba 14. saj. lõpul, kuid tõenäolisemalt siiski 15. sajandil ning mis oli kasutusel ka veel 16. sajandil. Teise e. suure hoone keldriruumi täide sisaldab leide ajavahemikust 16. saj. lõpust kuni vähemalt 17./18. sajandini. Kuna tegu on täitekihiga, ei dateeri need leiud kuigi täpselt keldrite rajamisega, küll aga osutavad asjaolule, et neid võidi vähemalt osaliselt kasutada veel 17.–18. sajandil.

Nagu juba OÜ Agu EMS kaevandi puhul märgitud, ei lisa kartograafiline materjal ka OÜ Taela kaevandi osas midagi väga olulist. Tunnuslik on asjaolu, et ka need ehitussäilmed ei jää seegi poolt alates 17. saj. lõpust teadaolevate maavalduste piiri-

desse. Osaliselt võiks neid seostada 1848. ja 1864. aasta plaanidel kujutatud kiviehitisega seegi ja krundi 715a (227) piiril. Siit võiks otsida teatavat seletust suurema hoone vähemalt osalisele kasutamisele veel 17.–18. sajandil, millele näib osutavat ka keldritest saadud leiumaterjal. Seegi ehitised (nende seas ka seegikirik ja seegimaja) koonduvad siiski kogu 19. sajandi vältel Tartu maantee äärde, tol ajal seegi kasutuses olnud kolmele krundile. Ka arhiividokumendid ei lisa midagi olulist väljakaevatud ehitussäilmete otstarbe selgitamiseks. Kui püüda tõlgendada neid hooneid siiski Jaani Seegina, võiks näit. suurema hoone kasutuselolekut veel 17./18. sajandil seostada seegi ülesehitamisega pärast Liivi sõda. Sama hoone keldrites avastatud põlemiskihi seostamine 1570. aasta sündmustega oleks ehk võimalik, kui meil oleks hästi dateerivaid leide nii söekihi alusest kui ka selle peal olnud täitekihist. Praegu on meie käsutuses ainult kaks 16.–17. sajandi graaepnikatket ühe keldriruumi põlengukihi pealt ning dateerimatu luustik selle kihi alt.

Nagu ülaltoodust nägime, puuduvad otsesed tõendid Tartu maantee läbimurde alal toimunud arheoloogilistel kaevamistel paljandunud hoonekomplekside seostamiseks Püha Johannese hospitaliga. Kui pidada silmas asjaolu, et arhiivimaterjalid osutavad üsna selgelt keskaegsele seegile kui arvestatavale asutusele, mis ei piirdunud ainult hoolekandega haigete ja vaeste eest, vaid etendas tähelepanuväärset rolli kogu keskaegse Tallinna kiriku- ja majanduselus, siis on usutav, et seegi enda territooriumil toimus nimetamisväärne majandustegevus. Nii on juba vähemalt alates 14. saj. lõpust teada kirik, elumaja, tall, saun, käimla, kartser, veski; 15.–16. sajandist on teateid pagaritöökojast, sepikojast ja enam kui ühest elumajast. 1570. aastaks paistab suur osa seegikompleksist koosnevat kiviehitistest. Lähtudes tõsiasiast, et nii OÜ Agu EMS kui ka OÜ Tael poolt väljakaevatud ehitised näivad arheoloogiliste dateeringute alusel vähemalt osaliselt olevat eksisteerinud üheaegselt ning et juba keskajal paiknesid seegi ümbruses linnaelanike aiad ja kuurid, võiks sedavõrd kapitaalset rajatist mõlemas kaevandis pidada Püha Johannese hospitalile kuuluvaiks. Nii oleks võimalik tõlgendada OÜ Tael poolt väljakaevatud ehitussäilmeid, mis jäävad 18.–19. sajandist teadaoleva seegituumiku lähedusse ning on seotud linnale olulise Tartu maanteega, vähemalt osaliselt seeki teenindava personali elu- ja majandushoonetena. Kaudselt võiks sellele osutada ka mitmesuguste raiddetailide (trepid, ukse- ja aknaavad, seinanišid) rohkus, millele võib leida vasteid mitmetes Tallinna keskaegsetes elamutes.

Võttes arvesse asjaolu, et Tartu maantee läbimurde alal paljandusid enne Liivi sõda püstitatud hoonete säilmed, millel on vaieldamatu kultuuriväärtus, pidas Muinsuskaitseinspeksioon otstarbekaks säilitada ja eksponeerida Pääsukese tänav 10 hoonetu juures olevad ehitussäilmed (OÜ Agu EMS kaevand) osaliselt, lubades likvideerida väljakaevatud pikihoone kirdeküljel paikneva käimla ja sealt lähtuva kanali-

satsioonitrassi osa. Otsus ei tähenda mingilgi määral teiste väljakaevatud ehitusjäänuste väiksemat väärtustamist, vaid lähtub eeskätt Tartu maantee läbimurde parema teostamise ning eksponeerimisvõimaluste huvidest. Samuti peeti just selle osa säilitamise juures oluliseks tõsiasi, et OÜ Agu EMS kaevandis väljakaevatud pikihoone jätkub Pääsukese tänav 10 hoone alla, mis võib luua perspektiivi selle uurimiseks kunagi tulevikus.

Tallinna all-linnas toimunud avariikaevamistest saadi huvitavat informatsiooni **Suur-Karja 12** keldrite ja hooviala uurimisel (OÜ Agu EMS, J. Vaheoja), kus võib tegemist olla kahe keskajal liidetud kinnistuga. Varasematest ehituskonstruktioonidest olid suhteliselt hästi säilinud paekividest kuivmüürina laotud kergema kahe ruumiga hoone vundamendijäänused ja põhja-lõuna suunaline puitvaiadest tara. Keldrite täitekihi läbikaevamisel saadi varasemast leiumaterjalist 13. sajandi kivikeraamikat, üks surulukk, luukammi katke, rauast pannal ja neet. Eraldi olgu märgitud ühest keldrist avastatud 38 hoolikalt ladustatud raidkivi, mis pärinevad ühest ja samast keskaegsest ukseportaalist. Suure tõenäosusega on need algselt paiknenud Suur-Karja t. 12 lõunapoolse elamu fassaadil.

Seoses hoone kapitaalremondiga toimusid avariikaevamised **Lai t. 12** keldris (OÜ Tael, P. Smirnov), kus arheoloogiliste uuringutega puhastati välja mitmeid kivi-konstruktsioone. Suurt huvi pakkus tellistest laotud ahi, millest oli säilinud osa külgsena ja keldriruumi seina sisse ehitatud ning kõrvalruumi avanev võlvitud ahjusuu. Keldrite täitekihist kogutud leiumaterjali hulgas olid mõned 14.–15. sajandi kivikeraamikakillud ja pronksist graapeni jalg.

Huvitavat leiumaterjali koguti avariikaevamistelt aadressil **Sulevimägi 5** (OÜ Tael, P. Talvar), kust kinnistu tagahoovis paiknes kaks maapinda süvendatud jäätmekasti. Neist varasem dateeriti 13.–14. ja teine 15.–16. sajandisse. Hilisemast kastist leiti muuhulgas kaks treitud puu- ja vitsiknõud, millel olid peremärgid.

Põhja puiestee lähedal asuvas Kalamaja piirkonnas (OÜ Tael, P. Smirnov) leiti jälgi keskaegsest kaluriküllast. Niiske pinnas oli säilitanud mitmeid orgaanilisest materjalist valmistatud kalapüügiriistu, s.h. võrgunõelad ja männikoorest välja lõigatud kalavõrkude ujukid, millest varasemad võivad pärineda 14. sajandist.

Toompeal toimunud kaevamistest tuleks eraldi nimetada OÜ Tael (kaevamiste juhataja P. Talvar) mahukaid töid aadressil **Rahukohtu t. 4**, kus avati keskaegne hoonetekompleks. Hoonestusest olid hästi säilinud 15. sajandist pärit keldrid, millest mitmel oli võlvitud lagi. Ühes keldris puhastati välja hüpokaustahju jäänused. Lisaks hoonele õnnestus kaevata veel õueala, kus avati kivivooderdisega kaev,

mis oli ehitatud tõenäoliselt kahe kinnistu piirile. Kultuurikihi varasemad ladesused dateeriti siin 13. sajandisse. Samast ajastust, 13. saj. keskpaigast kuni 14. saj. keskpaigani, olid säilinud veel jäänused kahest kerisahjudega puithoonest, millest varasem oli ilmselt vahvärkhoone.

Tartus (44–47) olid suuremad, ühtekokku u. 2000 m² suuruse ala avariikaevamised nn. Hansakvartalis, kus kaevand hõlmas järgmisi kinnistuid: Kүүini t. 14 ja 16, Vanemuise t. 2 ja Riia t. 1 (MTÜ AEG; P. Piirits ja R. Vissak). Tõid alustati georadari uuringutega, et selgitada pinnases peituvate ehituskonstruksioonide olemasolu. Varasemad, 14.–15. sajandist pärinevad suhteliselt leiuvasesed ja oluliselt rikkamad 17.–18. sajandi kultuurikihi ladestused aitasid R. Vissaku andmetel välja selgitada keskaegse Tartu lõunapoolse eeslinna iseloomu, kus lisaks tootmishoonetele (telliste valmistamise koht ja vesiveski) asusid ka linlaste aiamaalapid.

Toomemäel Toomkiriku läänepoolseimas võlvikus ja kirikaia tegi avariikaevamisi Tartu Ülikooli arheoloogia kabinet. Käesolevas kogumikus saab lugeda põhjalikku ülevaadet nendel kaevamistel tehtud ehitusarheoloogilistest tähelepanekutest, samuti kirikus ning kirikaia fikseeritud matustest kaevamiste juhataja Arvi Haaki artiklist.

Viljandis (48–49) toimusid avariikaevamised koos järelevalvetöödega keskaegse eeslinna alal seoses keskküttetrassi paigaldamisega Lossi, Talli ja Sepa tänavale (TÜ arheoloogia kabinet, A. Haak) ja Laidoneri plats 5 juurde (OÜ Tael, V. Sokolovski). Lossi, Talli ja Sepa tänaval tehtud tähelepanekutest annavad siinses kogumikus ülevaate A. Haak ja H. Valk.

Haapsalu (50; Muinsuskaitseinspeksioon ja AI) piiskopilinnuses Osutitorni juures olid ehitusarheoloogilised avariikaevamised tingitud vajadusest fikseerida ja mõõdistada eelmisel aastal päevavalgele tulnud keskaegne müürihoone. Nende tööde kulgu ja avastusi tutvustab meie kogumikus kaevamiste juhataja Erki Russow.

Harjumaal **Harmis** (51; Kose khk., Muinsuskaitseamet ja AI) avati lõhutud kivikalmest segamini küntud leiurikas ala, et teha kindlaks kalme algne suurus, matmiskihi olemasolu ja muistise dateering. Kaevamistel selgus, et kalmest on säilinud õige vähe: avastati vaid mõned madalatesse lohkudesse asetatud matusekompleksid, mis olid jäänud künnist puutumata. Täpsemalt võib lugeda Harmi kalme kaevamistest ja kalmistu alt avastatud varastest maaharimisjälgedest kaevamiste juhataja Ü. Tamla artiklist.

Virumaal **Võhmas** (52; Kadrina khk., M. Ots) jätkas Ajaloo Instituudi ekspeditsioon nõorkeraamika asulakoha uuringuid. Võhma asula on üks vähestest Eestis seni avastatud nõorkeraamika asulakohtadest, mille kultuurkiht pärineb üksnes selle kultuuri aegsest asustusperioodist, s.t. siin puuduvad nii varasemad kui ka hilisemad asustusjäljed.

Ehitusarheoloogilisi päästekaevamisi tehti Virumaal kahes kohas – **Jõhvi** kirikus ja kirikaaia (53; Jõhvi khk., OÜ Agu EMS, V. Kadakas) ning **Kiltsi** mõisas (54; V-Maarja. khk., Rakvere muuseum). Kiltsi mõisa peahoone ehitusloost ja sellega seonduvast annab käesolevas kogumikus ülevaate kaevamiste juhataja Tõnno Jonuks.

Tartumaal **Uue-Kastres** (55; T-Maarja, TÜ) toimusid arheoloogilised avariikaevamised Liivi sõjas hävinud Varbeki linnuse territooriumil. Selle koha esimestel arheoloogilistel uurimistöödel tehtud avastustest saab põhjaliku ülevaate lugedes ekspeditsiooni juhataja A. Tvauri artiklit.

Tsiistres (56; Vastseliina khk., TÜ arheoloogia kabinet, M. Konsa) alustati päästekaevamisi teeparandusega lõhutud kivikalmel. Esimesel aastal avati kalmest kõige rohkem kannatada saanud 35 m² suurune ala, kust leiti kolm klaashelme, kilde ühest 3.–5. sajandile iseloomulikust tekstiilivajutistega kaetud nõust ning koguti 2,1 kg põlenud inimluid. Puutumatusena säilinud kalme servaalalt avastatud sõepesast võetud sõeproovi analüüs andis muistise vanusemääranguks 1018±45 aastat, mis osutab sama matmiskoha kasutamisele ka viikingiaja lõpul.

JÄRELEVALVETÖÖD JA PROOVIKAEVAMISED

2001. aasta arheoloogilised järelevalvetööd ja proovikaevamised (joon. : C) olid enamasti seotud kaitsetsoonis toimuvate tehnotrasside paigaldamise ja väiksemate ehitustega. Selliseid töid toimus kõige rohkem **Tallinnas** (57; Pirita kloostri territoorium, Kohtu t. 2, Süda t. 10, Pikk t. 5 ja 6, Rahukohtu t. 1, Vabaduse väljak 10 kuni Rüütli t. 24, Suur-Kloostri t. 7/ Väike-Kloostri t. 2, Rüütli t. 13, Pühavaimu t. 8, Kiriku plats ja Rutu t. 3).

OÜ Agu EMS järelevalve ja proovikaevamistest olgu eraldi nimetatud tööd **Pirital Püha Birgitta Keskuse** territooriumil, kus keskenduti omaaegse väravahoone uurimisele. 2001. aastal tehtud avastustest kloostri maa-alal saab täpsema ülevaate kaevamiste juhataja Jaan Tamme artiklist. Vanalinna südames, **Pikk t. 5** ja **6** kinnistute vahele rajatud tehnotrasside järelevalvega (OÜ Tael, K. Jaanits) avastati u. 1

m sügavusel kaasaegsest maapinnast paekividest laotud võlvitud veekollektor. Samalaadse ehitusega vee äravoolukanaleid on varem leitud Tallinnas veel näiteks Kivisilla eeslinnast ja Tatari tänavalt.

Tartu (58) linna kaitsetsoonis tehtud kanalisatsiooni- ja veetrassi ehitustöödega olid seotud väiksemad järelevalvetööd, kus arheoloogide olulisemaks ülesandeks oli mõõdistada erinevad kultuurkihi ladestused Raekoja platsil (MTÜ AEG; P. Piirits), Raatuse t. 22 ja Kalevi t. 1 kinnistul (TÜ; A. Tvauri) ning Raadi mõisa territooriumil (Tartu Linnavalitsus, R. Metsallik). Nendest objektidest olid töömahukamad kaevamised Raatuse t. krundil, kuhu ehitati Tartu Ülikooli ühiselamu. Ühtekokku rajati 50 prooviauku ja avati väike kaevand, millega kontrolliti kultuurkihi olemasolu. Arheoloogide tehtud uuringud näitasid, et turbakihile on ladestunud u. 3 m paksune kultuurkiht, millest ülemise 1,5–2 m paksuse osa moodustavad ladestused 19.–20. ja ülejäänul 18.–19. sajandist. Enne 18. sajandit on sinne ala olnud püüasustuseks ebasobiv, tihti üleujutatav jõeluht.

Huvitavaid tulemusi andis arheoloogiline järelevalve Viljandimaal **Paistu kirikaia**s (59; Paistu khk., TÜ), mis oli seotud kirikuseinade hüdroisolatsioonitöödega. Drenaaži rajamiseks kaevati lahti kiriku ida-, põhja- ja lõunakülje välisseinad ning rajati kraav kirikaia lääneossa. Täpsemalt võib Paistus toimunud töödest lugeda kaevamiste juhataja Marge Konsa artiklist.

Arheoloogilised eeluuringud ja järelevalvetööd võeti ette seoses kommunikatsiooni- ja veetrasside kaevamisega veel Läänemaal **Lihulas** (60; Lihula khk., EAM, M. Mandel) ja **Koluveres** (66; Kullamaa khk., AI, E. Russow), Harjumaal **Ardus** (61; Kose khk., OÜ Tael, A. Kriiska), **Järvekülas** (62; Jüri khk., OÜ Agu EMS, J. Mäll) ja **Jägalas** (63; Kuusalu khk., OÜ Tael, K. Jaanits ja P. Smirnov), Lõuna-Eestis **Tamulas** (64; Võru khk., AI, M. Ots) ja Setumaal **Laossinas** (65; AI, M. Aun). Nendest töödest olgu eraldi mainitud järelevalve Koluvere asula ja linnuse territooriumil, kus leidis kinnitust linnuse rajamine liigniiskele alale paigaldatud puidust parvedele. Kraavipõhjast päevavalgele tulnud paarist parvepalgist võeti puiduproovid dendrokronoloogiliseks analüüsiks. Tähtsamaks leiuks oli kaevetööl avastatud kuni 2 m paksuste müüridega väravakonstruktsiooni jäänused.

MAASTIKUINSPEKTSIOONID

Muinsuskaitseinspektsiooni, Tartu Ülikooli arheoloogia õppetooli ja arheoloogia kabineti, Ajaloo Instituudi ja Eesti Ajaloomuuseumi 2001. aastal korraldatud arhe-

oloogilistel maastikuinspeksioonidel avastatud muististest esitati kaitse alla võtmiseks 81 uut muistist. Loendi ja levikukaardi uute muististe kohta (vt. lk. 192) koostasid Marge Konsa Tartu Ülikoolist ja Mirja Ots Ajaloo Instituudist.

Käesolev väljaanne sisaldab 17 ülevaateartiklit 2001. aasta arheoloogilistest välitöödest Eestis.

Tänuavaldus

Kogumiku koostaja tänab kõiki kaastööd teinud kolleege, tõlke Liis Soont ja Ene Rõngeleppa, kunstnik Kersti Siitanit. Sügava kummarduse teen Eesti Arheoloogiaseltsi välisliikmele Are Tsirkile, kellel on jätkunud juba mitmendat aastat head taht ja kannatust kohendada meie ingliskeelsete artiklite keelt ja stiili.

Artikli koostamisel kasutatud käsikirjad

Mäll, J. & Kadakas, V. Tartu maantee läbimurde arheoloogiliste päästekaevamiste käigus avastatud keskaegse Püha Johannese hospitali (vulg. Jaani seegi) varemed. Esimesed uurimistulemused. Tallinn, 2002. (Käsikiri MA arhiivis.)

Peets, J. Mäetaguse Metsküla rauasulatuskoha 2000.–2001.a. arheoloogiliste kaevamiste aruanne. Tallinn, 2002. (Käsikiri AI arhiivis.)

Sokolovski, V. Aruanne arheoloogilistest uuringutest Tallinnas, Tartu mnt. pikenduse alla jääval maa-alal Liivalaia tänavast kuni Tornimäe tänavani. I–III köide. Tallinn, 2002. (Käsikiri AI arheoloogiarhiivis.)

Tamla, T. Aruanne Jaani Seegi ekspertkomisjoni tööst (ajavahemik 24. oktoober–30. november 2001). Tallinn, 2002. (Käsikiri MA arhiivis.)

Vaheoja, I., Mäll, J. & Kadakas, V. Arheoloogilised uuringud kinnistul Suur-Karja 12. Tellija TSM Projektijuhtimise OÜ. Tallinn, 2002. (Käsikiri TKM arhiivis.)

Ülle TAMLA

*Institute of History, Rüütli 6, 10130 Tallinn, Estonia
ulle.tamla@email.ee*

In 2001, the National Heritage Board and the Tallinn Council for Heritage Protection gave 66 permits for research excavations (Fig.:A), rescue excavations (Fig.: B) and monitoring projects (Fig.: C). In the course of archaeological survey trips, 81 new sites were discovered, their state was checked and reports of discovery were verified.

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH EXCAVATIONS

Archaeological research excavations were carried out on 30 sites (Fig.:A). On the **I and II Stone Age settlement sites** recently discovered in **Sindi-Lodja** (no 1-2; investigated by A. Kriiska), the state of preservation of the sites and the finds was established and the excavation methods were chosen to investigate the site buried under sediments. In the present volume a review of the excavations is published, written by Aivar Kriiska, Ulla Saluäär, Lembi Lõugas, Kristina Johanson and Helen Hanni. The excavations of the **Kõpu I Stone Age settlement site** were also resumed (no 3; A. Kriiska). This year an impressive collection of finds was recovered belonging to the settlement phases of the Narva and the Corded Ware Cultures.

Within the framework of the research project of the Institute of History "Centre and periphery: town/hillfort, land and power in Estonia from the Prehistoric period to the Middle Ages" the following fieldwork was carried out: Gurly Vedru continued trial excavations connected with the investigation of settlement in the North Estonian coastal area. In the present volume her article about the discoveries on the **Joa settlement site** (no 4), the **fossil fields of Kõnnu** (no 5), **flat cemeteries of Suure-Liiva and Tapurla** (nos 6-7) and on two antiquities of a new type – the **presumable sites of signal fire in Kolga-Aabla** (nos 8-9). Ain Lavi resumed the investigations of Central Estonian hillforts in **Utsali** and **Kurista** (nos 10-11) and Marika Mägi completed the excavations of **Tõnija Tuulingumägi** (no 12), which had lasted for several years already. In the present volume an article by A. Lavi is published, containing new information about the fortifications and dating of the Kurista hillfort. M. Mägi and Toomas Mägi present the results of the excavations of Tõnija Tuulingumägi and new discoveries from the survey trips in South Saaremaa.

Jüri Peets from the laboratory for geoarchaeology and ancient technology of the Institute of History resumed the excavations in **Mäetaguse Metsküla**, Virumaa (no 13) connected with the investigations of ancient iron-working. On a ridge called Männimägi the remains of several rectangular timber-curbed iron-smelting furnaces dating from the first centuries AD came to light. This is the first discovery of the type in Estonia. The same ridge was used for iron-smelting during a longer period as suggested by the stratigraphy of the furnaces, radiocarbon datings and the finds. The clay patch with a diameter of about 2 m, which had a contour of a furnace in the middle was the remains of an iron-smelting furnace of a later date. The ¹⁴C analyses of the charcoal samples from the furnace remains indicate that in the timber-curbed furnaces iron was produced in the 1st–3rd centuries. All-clay furnace remains are about 1000 years later, dating from the 12th–14th centuries.

The Tartu University arranged an expedition to the **Keava hillfort**. Three excavations were made, the largest of them in the enclosure of the hillfort, and two smaller ones on the **settlement site of Linnaaluste I** beside the hillfort (nos 14–15; V. Lang). In the present volume two articles are published on the results of the fieldwork of the Keava expedition. The first of these (authors V. Lang, A. Tvaauri and M.-L. Rohula) gives a survey of the excavations of the hillfort, and the second (authors V. Lang, M. Konsa, I. Lainemurd and H. Vaab) presents the results of the excavations of the settlement site.

The Tartu University also resumed the investigations in **Viljandi** (16–18). Heiki Valk completed the excavation of the hillocks, piled of stones and soil for the platform of a trebucher on Pähklikmägi. He also started the investigation of the patches of a cultural layer of a prehistoric settlement site about 500 m south of Pähklikmägi. Small-scale excavations took place in the Order's castle where the choir of a chapel located in the corner of the convent building was studied and trial pits were dug in the inner court of the convent building. Two articles about the excavations in Viljandi are published in this volume: H. Valk and A. Vaba present new information about the prehistoric settlement of Viljandi; A. Haak and H. Valk provide a survey of the discoveries in the castle and of the rescue excavations on the territory of the medieval suburb.

The excavations and survey trips of two expeditions were connected with the investigation of the settlement history and prehistoric burial customs of Läänemaa. Felicia Markus from the Uppsala University carried out small-scale excavations in the early Swedish villages in Estonia **Einbi** and **Paslepa** (nos 19–20), and the archaeologist of the History Museum Mati Mandel resumed field-

work on several hitherto uninvestigated graves with the aim of defining their constructions and age. M. Mandel's article in this volume informs us of the discoveries on the graves of **Risti** (no 21), **Keskvere** (no 22), **Koela** (no 23), **Tagavere** (no 24), **Uugla** (no 25), **Kaevere** (no 26), **Käbla** (no 27), **Haeska** (no 28), **Rabavere** (no 29) and **Võhma** (no 30).

RESCUE EXCAVATIONS

In 2001, rescue excavations (Fig.: B) were most numerous in **Tallinn**. Among the excavations of Tallinn (nos 31–43), the most extensive and controversial were those carried out in connection with the reconstruction of the **Tartu Road** (Agu EMS Ltd., Jaak Mäll and Villu Kadakas; Tael Ltd., Vladimir Sokolovski). The excavation of Agu EMS Ltd. involved the area between the Tornimäe and Kivisilla Streets, where on the site of Pääsukese Street 10 construction remains came to light, presumably belonging to the complex of St. John's hospital. According to the director of the excavations J. Mäll the earliest finds from this site date from the first centuries AD at the latest. The earliest construction in the excavated area suggesting permanent settlement was the basement with mortarless walls where a potsherd of the Pingsdorf-type, dating from the 2nd quarter of the 13th century, was found upon the earth floor. The largest medieval construction unearthed was a complex of buildings, originally at least 45 m long. A part of the same building may still be preserved beneath the house Väike-Pääsukese Street 10, while its SE part is completely destroyed by the building of a cellar in modern times and the installed communications under Tornimäe Street. On the basis of the construction-archaeological studies, the construction layers of the complex were divided into two stages. In the 1st stage the hall was built together with the walls of the room with the hot-air stove. In the second stage the sauna, its anteroom, and a lavatory with a gutter were annexed to it. Relying upon the absolute chronology of finds, compiled by E. Russow (AI), 5 building stages could be defined, from the last quarter of the 14th century to the beginning of the 17th century.

After the destruction of the hospital buildings in the Livonian War (1558–1583), the area of the almshouse came into general use and was inhabited mainly by the craftsmen of the town. The hospital was moved to the western side of Tornimäe Street after the war, and existed there until the beginning of the 20th century. The buildings demolished in the Livonian War remained in ruins probably throughout the 17th century, being a source of stones for new buildings. From the same excavation the remains of 7 buildings, 2 wells and 5 cesspits were also belonging to a later period, to the 18th–20th centuries.

The excavation of Tael Ltd. was located near the church of the St. John's almshouse, from Liivalaia Street up to Tornimäe Street. The excavation revealed the graveyard of the almshouse in the central and southwestern parts and the territory of a former powder-mill and tannery in the southeastern part. In the graveyard 1010 burials were unearthed, as well as three common graves for 124 individuals, which date from the period from the 14th century up to the 1st half of the 18th century. As identified by the anthropologist Raili Allmäe (Institute of History) the deceased had been relatively young, mostly 20–50 years of age. The proportion of children's burials was also rather large (24.7 %).

Tael Ltd. unearthed also the remains of two stone buildings in the northern part of the excavation. The larger one contained five basement rooms with numerous constructional details preserved – staircases, wall niches, window-holes and doorways, floor plates, vault fragments and carved stones in the walls. Two of the cellars have contained hot-air stoves. V. Sokolovski considers it likely that both buildings belonged to the St. John's almshouse, and that the larger building was erected in a single stage. On the basis of various hewn details, which have analogies in the dwellings of medieval Tallinn as well as the Piritä monastery, the erection of the building with five basement rooms was dated to the 15th century. Deciding by the filling soil of the basement rooms, which contained rubbish and lots of charcoal, the building was destroyed by fire and demolition. The archaeologists of Tael Ltd. presume the connection of this fire with the events of Aug. 24, 1570, when Talliners burned and destroyed the buildings of St. John's almshouse. Probably the ruined building was restored hastily immediately after the Livonian War.

The smaller building consisted originally of a single stone house with a cellar. The building was heated with a keris-stove located in a light extension. After some time a new cellar with a hot-air stove was built instead of the extension. In the 2nd half of the 16th century, most likely during the Livonian War, the cellar was filled with rubbish. Upon the unstable rubbish layer a new keris-stove was built which, after some time, sank aslant. In the 18th century the overground part of the building was demolished.

To date the buildings, a thorough analysis of the finds was made. According to E. Russow, the majority of the finds from the larger stone building consists of fragments of vessels for cooking and consuming food. The finds indicate that the smaller building may have been erected at the end of the 14th century, but more likely in the 15th century, and was still used in the 16th century. The filling of the basement rooms of the larger building contains finds from the end of the 16th century up to the 17th/18th centuries.

Considering the undeniable cultural value of the remains of the buildings (erected already before the Livonian War), which were unearthed on the site of the reconstruction of the Tartu Road, the National Heritage Board regarded it necessary to preserve and partly expose the construction remains near the building on Pääsukese Street 10 (the excavation of Agu EMS Ltd.), allowing to dispose of the lavatory at the northeast side of the longitudinal building, and the part of the gutter starting there. Among other considerations, the future perspective of the investigations was also kept in mind, since the longitudinal building unearthed in the excavation of Agu EMS Ltd. continues under the building Pääsukese Street 10 and can probably be investigated further in the future.

The rescue excavations in the **downtown of Tallinn** produced interesting discoveries on the site of **Suur-Karja 12**, where the cellars and the yard were investigated. According to the director of the excavations Indrek Vaheoja (Agu EMS Ltd.), this site may consist of two sites joined in the Middle Ages. Of earlier constructions, foundation remains of a lightish limestone building with mortarless walls, consisting of two rooms and a picket fence in N-S direction, were well preserved here. The investigation of the filling layers of the cellars produced fragments of stoneware of the 13th century, one padlock, a fragment of a bone comb, an iron buckle and a rivet. Special mention should be made of 38 carefully stored ashlars from a medieval portal, stored in one of the cellars. Very likely their original place was on the façade of the southern dwelling of Suur-Karja Street 12.

In connection with the extensive repairs, rescue excavations were carried out in the basement of **Lai Street 12** (Tael Ltd., P. Smirnov), where the remains of a stove built of red bricks were unearthed. The finds recovered from the filling layers included some fragments of stoneware from the 14th-15th centuries, and a foot of a bronze grapen. Interesting finds were recovered from the rescue excavations at **Sulevimägi 5** (Tael Ltd., P. Talvar). Four wooden vessels with property marks were recovered from two wooden cesspits dated to the 13th-14th and the 15th-16th centuries. In the region of Kalamaja near **Põhja Alley** (P. Smirnov), traces of a medieval fishermen's village were discovered. The humid soil has preserved fishing equipment of organic matter, including floaters of fishing-nets and netting needles. The earliest of these may belong to the 14th century.

On **Toompea** extensive excavations were resumed at **Rahukohtu Street 4** (P. Talvar), where a medieval complex of buildings was disclosed. Of the buildings, vaulted cellars dating from the 15th century were preserved. In one of the cellars, remains of a hot-air stove came to light. Besides the building, the courtyard was also excavated and a stone-lined well was disclosed. The well was probably built

on the boundary between two properties. The earliest deposits of the cultural layer were dated to the 13th century. To the same period, from the mid-13th century to the mid-14th century, belong the remains of two wooden buildings with keris-stove.

In **Tartu** (nos 44–47) the most extensive rescue excavations took place in the so-called Hanseatic quarter. The work began with the investigations with a ground penetrating radar, to establish the presence of building remains in the soil. The earlier deposits of the cultural layer dated from the 14th–15th centuries produced relatively few finds, while the deposits of the 17th–18th centuries were remarkably richer. According to the director of the excavations R. Vissak (TM) the excavations helped to cast light on the nature of the southern suburb of medieval Tartu. Besides the manufactures (brickyard and water-mill) the garden strips of townspeople were also situated here. On **Toomemägi** (Dome Hill), rescue excavations took place in the westernmost travee and the churchyard of the Dome Church. In the present volume an extensive review by the director of the excavations Arvi Haak, is published of the construction-archaeological observations and the burials investigated in the church and in the churchyard.

In **Viljandi** (nos 48–49) rescue excavations and monitoring were carried out in the area of the medieval suburb, at **Lossi, Talli** and **Sepa Streets**. The review in this volume is written by the directors of the excavations A. Haak and H. Valk, both from the University of Tartu.

In the Bishop's castle in **Haapsalu** (no 50) near Osutitorn (Pointer Tower) the construction-archaeological excavations were necessary to survey the medieval wall building, which was unexpectedly discovered last year. The course and the results of the work are described by the director of the excavations E. Russow from the Institute of History.

In **Harmi**, Harjumaa (no 51) the find-rich area of a destroyed stone grave was excavated. It was established that very little was preserved of the grave: only a few burial assemblages were discovered in the deeper depressions that were still undisturbed by ploughing. A review of the excavation of the Harmi grave, and the plough marks discovered beneath the grave, is presented in the article by Ü. Tamla.

In **Võhma**, Virumaa (no 52) the expedition of the Institute of History under the direction of Mirja Ots completed the investigations of a stone grave and the Corded Ware settlement discovered beneath it. Construction-archaeological rescue excavations were carried out at two locations in Virumaa – in the **Jõhvi**

church and churchyard (no 53) and in the **manor-house of Kiltsi** (no 54). The results of the excavations of the manor-house are described in the present volume by the director of the excavations Tõnno Jonuks from the Foundation of Virumaa Museums.

In **Uue-Kastre**, Tartumaa (no 55) archaeological rescue excavations were carried out on the territory of the Varbek castle, destroyed in the Livonian War. A thorough article on the discoveries of this first archaeological investigation of the site is presented by A. Tvauri, from the University of Tartu, the head of the Kastre project.

In **Tsiistre** (no 56; M. Konsa, from the University of Tartu) trial excavations of a stone grave, damaged by the road repairs, began. In the first year an area of 35 sq. m was uncovered. Three glass beads and fragments of textile-impressed pottery characteristic of the 3rd–5th century were found, and 2.1 kg of cremated human bones were recovered. The analysis of the charcoal sample taken from a coal patch discovered in the undisturbed peripheral part of the grave gave the result 1018±45 years for the age of the grave, which suggests the use of the same burial site also at the end of the Viking Age.

MONITORING PROJECTS AND TRIAL EXCAVATIONS

The monitoring and trial excavations in 2001 (Fig.: C) were mostly associated with the installment of communications and small-scale building activities in some areas under heritage protection. Most numerous were these projects in **Tallinn** (57). On the territory of the **St. Bridget's Centre** the investigations were concentrated at the former gate building; the results are described in the article written by the director of the excavations Jaan Tamm. In the Old Town, between the houses **Pikk Street 5** and **6** a vaulted sewer built of limestone was discovered at a depth of about 1 m from the present-day surface. Similar limestone sewers have been discovered before in Tallinn: from the Kivisilla suburb and Tatari Street.

In the heritage protection zone of **Tartu** (no 58), the most extensive work was carried out on a site at **Raatus Street**, where the building of a hostel of the Tartu University is planned. Altogether 50 trial pits and a small excavation were dug, checking for the presence of a cultural layer. The investigations revealed that a cultural layer about 3 m thick had deposited upon the turf layer. The upper, 1.5–2 m thick part of the cultural layer consists of the deposits dating from the 19th–20th century, the rest belongs to the 18th–19th centuries. Before the 18th century this

area was a waterside meadow, frequently flooded by Emajõgi River and thus unsuitable for permanent settlement.

Very interesting were the results of the monitoring in the churchyard of **Paistu**, Viljandimaa (59). To build the drainage, the foundation of the church was uncovered on the eastern, northern and southern sides of the building, and a trench was dug in the western part of the churchyard. A review of these investigations is presented by the director of the excavations M. Konsa from the University of Tartu.

The preliminary archaeological investigations and monitoring in connection with communications work were also carried out in **Lihula** (60) and **Koluvere** (66) in Läänemaa, in **Ardu** (61), **Järveküla** (62) and **Jägala** (63) in Harjumaa, in **Tamula**, South Estonia (64), and **Laossina**, Setumaa (65). In the present volume a thorough review of the trial excavations in Setumaa, and the archaeological surveys covering also the part of Setumaa on the Russian side of the border is presented by Mare Aun from the Institute of History.

ARCHAEOLOGICAL SURVEYS

During the archaeological survey trips organised by the National Heritage Board, the Tartu University, the Institute of History and the Estonian History Museum in 2001, 81 new sites were discovered. The list of the discoveries and the distribution map (see p. 192) were compiled by Marge Konsa and Mirja Ots.

The present issue includes 17 reviews of the results of the archaeological field-work of 2001.